

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ОБЛІКУ І АУДИТУ**

Кафедра аудиту, ревізії та аналізу

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНА
КУРСОВА РОБОТА**

*на тему: «Правові засади та інформаційна база
економічної експертизи операцій з нематеріальними
активами»*

Студентки I курсу групи ОЕЕМ-11
спеціальності 071 «Облік і оподаткування»
магістерської програми «Економічна експертиза»
Шимків М.В.

Керівник : к.е.н., доцент
Хаблюк О.А.

Національна шкала

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. Основний зміст та класифікація нематеріальних активів як об'єктів економічної експертизи	5
2. Нормативно-правова база регулювання економічної експертизи операцій з нематеріальними активами підприємства в Україні	15
3. Фактографічне забезпечення економічної експертизи операцій з нематеріальними активами	20
4. Методика синтетичного обліку нематеріальних активів	25
ВИСНОВКИ	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	34

ВСТУП

Управління підприємством вимагає представлення систематичної інформації про здійснення господарських процесів, їх характер і обсяг, про наявність матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, їх використання, величину власного капіталу, зобов'язань і фінансових результатів діяльності. Основним джерелом такої інформації є дані бухгалтерського обліку, що встановлено Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”. Тому достовірне відображення в системі обліку інформації про ефективність використання інформаційної системи «нематеріальні активи», їх склад, а саме головне – оцінка, має винятково важливе значення, так як від цього залежить ефективність управлінських рішень.

З подальшим розвитком ринкової економіки України все більше зростає потреба підприємств у використанні різних об'єктів нематеріальних активів, а це зумовлює впровадження універсальної методики обліку, аналізу та експертизи цього виду активів, яка б ґрунтувалася на багатому міжнародному досвіді, враховуючи національні особливості.

На сучасному етапі становлення ринкових відносин методика і принципи обліку нематеріальних активів є об'єктом пильної уваги бухгалтерів не тільки в Україні, а й в усьому світі. Результатом цього стало впровадження в практику вітчизняних підприємств П(С)БО 8 „Нематеріальні активи”, який регламентує порядок відображення в бухгалтерському обліку цих активів.

У сучасному глобальному світі економіка промислово розвинутих країн все більше ґрунтується на знаннях, а не на розширеному споживанні природних ресурсів. Управління знаннями є одним із ефективних шляхів росту інтелектуальних активів компанії і підвищення її конкурентноздатності. Економічна оцінка інтелектуальних активів повинна

будуватися перш за все із врахування знань як економічного чинника росту виробництва. Лідерами стають компанії, які не тільки пропонують високотехнологічні продукти, але й перетворюють відкриття на інтелектуальну власність, нарощуючи тим самим інтелектуальний капітал як складової нематеріальних активів підприємства.

Підсумовуючи викладене вище, можна констатувати актуальність вибору даної теми курсової роботи.

Метою курсової роботи є узагальнення даних про інформаційну базу для проведення економічної експертизи операцій з нематеріальними активами підприємства.

Предметом дослідження є нормативно-правова база, що регулює проведення економічної експертизи нематеріальних активів, спеціалізована література з обліку та економічної експертизи нематеріальних активів.

1. Основний зміст та класифікація нематеріальних активів як об'єктів економічної експертизи

У процесі використання матеріальних необоротних активів будь-яке підприємство не може обійтися без використання у фінансово-господарській діяльності різних об'єктів нематеріальних активів, наявність яких забезпечує розвиток матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання.

Нематеріальні ресурси, як і решта ресурсів, що застосовуються в діяльності підприємства, мають бути створені або придбані підприємством. Нематеріальні ресурси відрізняються від матеріальних певними характеристиками, пов'язаними з їхньою природою і способами практичного використання. Так, нові знання, як результат творчої діяльності людини є суспільним благом і ними може користуватися не лише один суб'єкт господарювання. Виникає небезпека імітації, копіювання та використання цих знань безкоштовно. Тому у таких умовах ніхто не наважиться вкладати власні кошти першим у створення знань. В результаті цього виникає необхідність захистити права власності автора. При цьому доступ до таких знань захищено правами, що самі по собі і є нематеріальними активами.

Якщо розглядати нематеріальні активи рідкісні за своєю природою, то вони утворюються не в результаті вкладення коштів, а шляхом привласнення рідкості. Наприклад, права на користування природними ресурсами. Однак тоді доступ до обмежених дефіцитних ресурсів також захищено відповідними правами.

Основними ознаками нематеріальних активів є відсутність фізичної структури і висока міра невизначеності відносно майбутнього прибутку від їх використання. При цьому вартість нематеріальних активів встановлюється, виходячи з офіційних прав і привілеїв, що належать юридичній або фізичній особі. Однак ці критерії не є настільки чітко вираженими, наскільки це може видатися на перший погляд. Слід зазначити, що відсутність матеріально-

речовинної структури сама по собі не є достатнім критерієм для відмінності матеріальних активів від нематеріальних.

Також до характерних рис нематеріальних активів віднесемо високу ступінь невизначеності відносно можливого прибутку від їх використання. Наприклад, багато видів нематеріальних активів мають вартість тільки на конкретному підприємстві. Вони характеризуються невизначеним терміном використання та їх вартість схильна до значних коливань, оскільки в основі прибутку від їх використання лежать порівняльні переваги нематеріальних активів. Зауважимо, що встановлення розмірів і періоду отримання в майбутньому прибутку від використання об'єкта нематеріальних активів є надто складним питанням і зумовлює серйозні проблеми щодо їх оцінки.

Згідно П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» нематеріальний актив – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам [20].

Згідно з П(С)БО 8 нематеріальним активом є немонетарний актив, який:

- немає фізичної субстанції;
- може бути ідентифікований;
- утримується підприємством для виробництва або постачання товарів (послуг), для передавання в оренду іншим особам або для адміністративних цілей;
- утримується підприємством з ціллю використання на протязі періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) [20].

Слід зазначити, що переважна частина нематеріальних активів має певний матеріальний носій. Наприклад, дискета є матеріальним носієм програмного комп'ютерного забезпечення, а на папері міститься угода про

авторські права. Проте фізична субстанція в цьому разі є вторинною по відношенню до нематеріального компоненту - інформації.

Нематеріальними активами у системі обліку визнаються лише ті нематеріальні активи, право на користування якими куплено в інших суб'єктів або ті нематеріальні активи, які можна продати, і вони являють собою певну цінність з точки зору отримання в майбутньому економічної вигоди. Тому з іншого боку, нематеріальні активи - це куплені (придбані) права або права, які можна продати (передати)[1, С.29].

Ми вважаємо, що основними характерними рисами нематеріальних активів є такі як:

- 1) відсутність матеріально-речовинної (фізичної) структури;
- 2) здатність приносити користь підприємству;
- 3) використання протягом тривалого часу;
- 4) велика міра невизначеності розмірів можливого прибутку від їх використання.

Право власності на нематеріальні активи полягає в тому, що підприємства самостійно реалізують права володіння, користування і розпорядження об'єктами, що належать йому. Підприємство має право здійснювати по відношенню до даного об'єкта будь-які дії, які не суперечать законодавству. Відповідно до чинного законодавства України нематеріальні активи можуть бути використані для здійснення будь-якої господарської діяльності.

З переходом на НСБО класифікація нематеріальних активів почала здійснюватися згідно з ПСБО 8, яка передбачає їх поділ на 7 груп. Після внесення змін до ПСБО 8 із складу нематеріальних активів було виключено гудвіл, а введено поняття «незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи», під яким слід розуміти капітальні інвестиції у придбання, створення і модернізацію нематеріальних активів, використання яких за призначенням на дату балансу не відбулося (рис.1).

Рис. 1. Класифікація нематеріальних активів до 1.01.2011р.

Податковий кодекс України був введений в дію з 1.01.2011р. і передбачає класифікацію нематеріальних активів в розрізі шести груп (табл.1).

Таблиця 1

Групи нематеріальних активів згідно Податкового кодексу[18]

Групи	Строк дії права користування
група 1 – права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище)	відповідно до правовстановлювального документа
група 2 – права користування майном (право користування земельною ділянкою, крім права постійного користування земельною ділянкою, відповідно до земельного законодавства, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо)	відповідно до правовстановлювального документа
група 3 – права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;	відповідно до правовстановлювального документа
група 4 – права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, у тому числі ноу–хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо) крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;	відповідно до правовстановлювального документа, але не менш як 5 років
група 5 – авторське право та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно–обчислювальних машин, компіляції даних (бази даних), фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо) крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;	не менше як 2 роки
група 6 – інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо)	відповідно до правовстановлювального документа

Всю сукупність нематеріальних активів, які є на підприємстві, умовно можна розбити на кілька груп.

Перша група включає нематеріальні активи, які є невіддільними від підприємства. Це такі як місцерозташування бізнесу, соціальний вплив бізнесу(здатність створювати нові робочі місця, взаємодія з профспілками), наявність надійних зв'язків з постачальниками та дилерами, розгалуженість торгової мережі. У другу групу включаються професійні навички самого персоналу, як модно сьогодні називати «інтелектуальні ресурси» суб'єкта господарювання. До третьої групи входять нематеріальні активи, які ідентифікуються окремо від підприємства. Це можуть бути патенти, торгові марки, авторські права, тобто всі ті, які передбачені вітчизняним П(С)БО 8 «Нематеріальні активи»[20].

Розглянемо більш детально окремі види нематеріальних активів:

1) під патентом слід розуміти документ, що засвідчує державне визнання технічного рішення винаходом і що закріплює за особою, якій він виданий, виняткове право на створення, використання або продаж нового винаходу. При цьому патент дає власнику титул власності на винахід, який звичайно підкріплюється реєстрацією товарного знаку і промислового зразка.

2) під промисловим зразком слід розуміти форму, рисунок або розфарбування або їх поєднання, що визначає зовнішній вигляд промислового виробу і призначена для задоволення естетичних і ергономічних потреб. Зауважимо, що промислові зразки можуть бути обсяжними, до яких відносяться, наприклад, моделі; площинними –(рисунки) або ж комбінованими.

3) під авторським правом розуміють виняткове право на використання творів науки, літератури і мистецтва, які рахуються за фізичними або юридичними особами. Авторське право регулюється національним правом і міжнародними конвенціями. Міжнародна конвенція – це - багатосторонній міжнародний договір, що встановлює зобов'язання держав-учасників по охороні авторського права на твори фізичних і

юридичних осіб країн-учасниць.

4) Право користування майном, земельними ділянками і іншими природними ресурсами. Під ліцензією в діловій практиці розуміється угода, у відповідності з якою ліцензіар (юридична особа, власник винаходу, патенту, технологічних знань) видає дозвіл іншій особі - ліцензіату (юридична особа, що придбаває у власника винаходів, патентів, виробничих і комерційних знань ліцензію на право їх використання) за обумовлену винагороду в певних межах користуватися об'єктом цього права.

Ліцензія може надаватися незалежно від того, чи буде надана винахіднику патентна охорона. Це відбувається насамперед в тих випадках, коли для сторін, які укладають договір, основна цінність полягає в ноу-хау, що є в основі ліцензії. При цьому практичне значення подібні ліцензії мають також в тих випадках, коли предметом ліцензії є майбутні удосконалення або поліпшення.

5) Ноу-хау – це результат технічної творчості, хоч цей термін може застосовуватися до технічної, комерційної, виробничої або іншої інформації, необхідної для випуску якого-небудь виробу, технічним рішенням, виконаним на рівні винаходів, який по певній причині не був запатентований в тій або іншій країні. Комерційне ноу-хау є цінним доповненням технічних знань.

Ще однією категорією, яку відносять до сучасних нематеріальних активів є інтелектуальний капітал, під яким розуміють такі ресурси фірми, які не мають фізичної форми, але мають здатність створювати додаткову цінність для організації, роблячи її більш ефективною порівняно з іншими.

До інтелектуального капіталу відносять сукупність активів, які представляють собою ринкові активи (нематеріальні активи, пов'язані з ринковими операціями); інтелектуальну власність як актив (патенти, авторські права, торгові марки, ноу-хау); людські активи; інфраструктурні активи (технології, взаємозв'язки з клієнтами). Ці ж активи можуть інтерпретуватись як сукупність людського, структурного або організаційного і клієнтського капіталу. Під людським капіталом вчені-економісти розуміють

наявний у людини запас знань, навиків, досвіду, які використовуються індивідумом для отримання доходу відповідно..

В подальшому логічно представити порядок оцінки нематеріальних активів в системі обліку.

Слід зазначити, що оцінка вартості нематеріальних активів проводиться в розрізі таких етапів: обстеження нематеріальних активів; правова експертиза; з'ясування типу вартості, що визначається, і вибір відповідного методу (методів) оцінки вартості; формування інформаційної бази для проведення оцінки; розрахунки вартості нематеріальних активів за вибраними методами; підготовка звіту про оцінку.

Зарахування на баланс нематеріальних активів відображається за первісною вартістю. Згідно з П(С)БО 8 придбаний нематеріальний актив визначається як актив, тобто відображається в балансі, якщо:

- існує ймовірність того, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з використанням такого активу;
- можна достовірно визначити його вартість [20].

Майбутні економічні вигоди від використання нематеріального активу можуть бути отримані у вигляді доходу від реалізації продукції (послуг), економії витрат або в інший спосіб. Ймовірність економічних витрат оцінює керівник підприємства на основі свідчень, які є в його розпорядженні на момент визнання активу.

Нематеріальні активи отримані в результаті розробки слід визнавати (відображувати) в балансі лише за умови, що підприємство може продемонструвати:

- технічну можливість доведення нематеріального активу до стану, в якому він придатний для реалізації або використання;
- намір завершити створення нематеріального активу для продажу або використання;
- здатність використовувати або продавати нематеріальний актив;
- ймовірність отримання майбутніх економічних вигод від активу

(наявність ринку для нематеріального активу або продукції, яка виготовлятиметься з його допомогою, або інша корисність цього активу);

- наявність відповідних технічних, фінансових та інших ресурсів, необхідних для завершення розробки та використання або продажу нематеріального активу;
- здатність достовірно вимірювати витрати, пов'язані з нематеріальним активом в процесі його розробки [2, 4, 11].

Придбані або створені нематеріальні активи зараховуються на баланс підприємства за первісною вартістю. Саме вона є їх собівартістю, яку визначають з урахуванням способу отримання цих активів підприємством. Первісна вартість придбаного нематеріального активу складається з ціни (вартості) придбання (крім отриманих торговельних знижок), мита, непрямих податків, що не підлягають відшкодуванню, та інших витрат, безпосередньо пов'язаних з його придбанням та доведенням до стану, у якому він придатний для використання за призначенням.

Первісною вартістю безоплатно отриманих нематеріальних активів є їх справедлива вартість на дату отримання. Щодо первісної вартості нематеріальних активів, що внесені до статутного капіталу підприємства, визнається погоджена засновниками (учасниками) підприємства їх справедлива вартість.

На рис.2 нами узагальнені основні методи оцінки нематеріальних активів.

Підприємство може здійснювати переоцінку за справедливою вартістю на дату балансу тих нематеріальних активів, щодо яких існує активний ринок. У разі переоцінки окремого об'єкта нематеріального активу слід переоцінювати всі інші активи групи, до якої належить цей нематеріальний актив (крім тих, щодо яких не існує активного ринку).

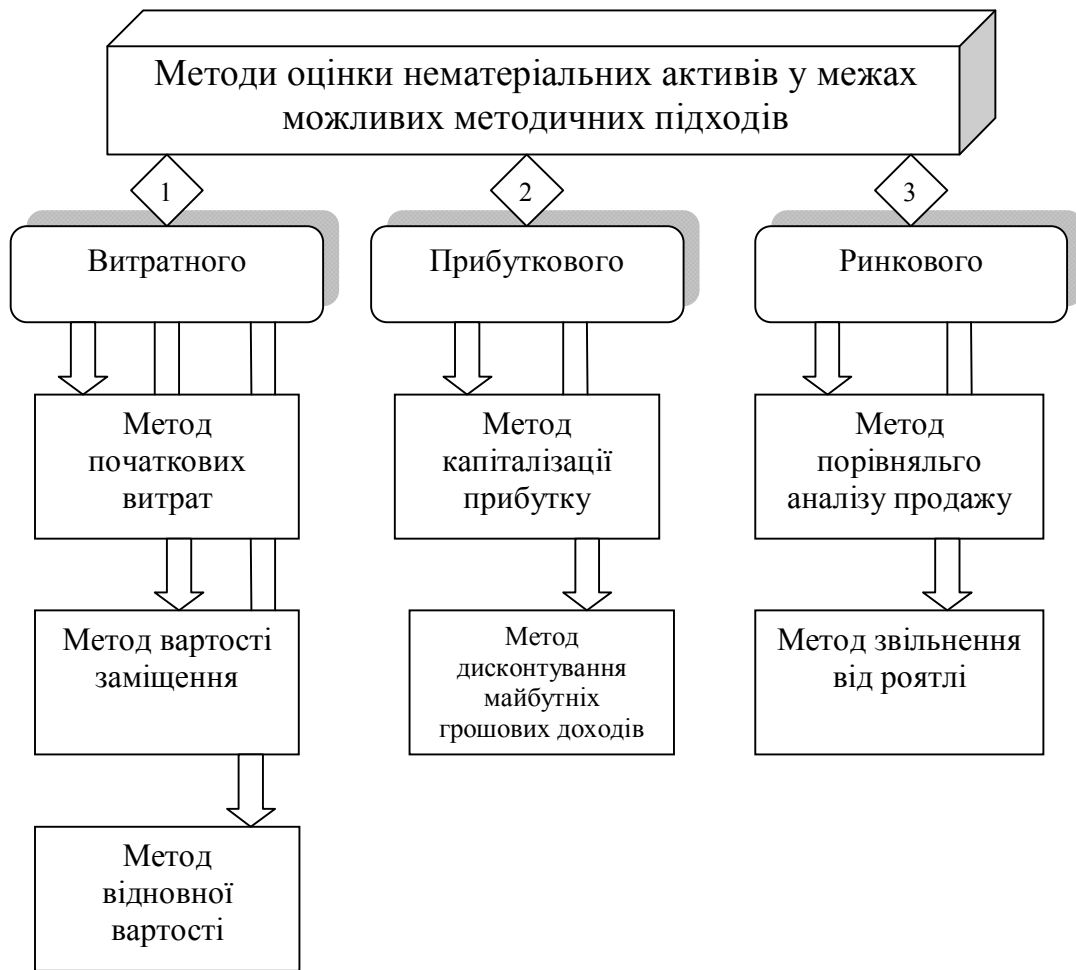

Рис. 2. Методи оцінки вартості нематеріальних активів

При вибутті об'єктів нематеріальних активів, які раніше були переоцінені, перевищення сум попередніх дооцінок над сумою попередніх оцінок залишкової вартості цього об'єкта нематеріальних активів включається до складу нерозподіленого прибутку з одночасним зменшенням додаткового капіталу.

2. **Нормативно-правова база регулювання економічної експертизи операцій з нематеріальними активами підприємства в Україні**

Економічна експертиза є обов'язковою частиною цивілізованого функціонування ринкової економіки будь-якої країни, що зумовлює потребу його нормативно-правової регламентації (регулювання) відповідно.

Регламентація ([рос.](#) регламентация; [англ.](#) regulations; [нім.](#) Reglementierung) - процес встановлення і дотримання окремих правил, положень, інструкцій, нормативів та інших нормативних документів або ж іншими словами - [регламент](#).

У свою чергу, під регламентуванням доцільно розуміти процес встановлення певної сукупності методик, правил, інструкцій тощо, які забезпечують умови діяльності суб'єктів господарювання, їх структурних підрозділів та окремих працівників. В подальшому проведемо розмежування понять “регламент” і “регламентування” наступним чином:

1) поняття “регламент” відображає статику процесу встановлення порядку діяльності органа управління або посадової особи;

2) поняття “регламентування” за основу має динаміку даного процесу.

Спеціальний вид управління, що забезпечує потрібні значення суттєвих змінних для функціонування об'єкта управління, з урахуванням змін зовнішнього середовища носить назву регулювання. Якщо ж розглядати управління в широкому сенсі, то регулювання характеризується квантифікованістю значних змін, обмеженням на передбачувані можливі зміни середовища а також дуже високим ступенем взаємозалежності параметрів стану об'єкта управління і керуючих впливів.

До системи джерел правового регулювання експертної діяльності в Україні слід включити наступні рівні:

1) спеціальний нормативний акт – Закон України “Про судову експертизу”, структура якого представлена у табл..2;

Структура Закону України “Про судову експертизу”[8]

Розділи	Відповідні статті
Розділ I Загальні положення	Стаття 1. Поняття судової експертизи Стаття 2. Законодавство України про судову експертизу Стаття 3. Принципи судово-експертної діяльності Стаття 4. Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку Стаття 5. Максимальне збереження об'єктів дослідження Стаття 6. Забезпечення умов праці судового експерта Стаття 7. Суб'єкти судово-експертної діяльності Стаття 8. Науково-методичне та організаційно-управлінське забезпечення судово-експертної діяльності Стаття 9. Державний Реєстр атестованих судових експертів
Розділ II Судовий експерт	Стаття 10. Особи, які можуть бути судовими експертами Стаття 11. Особи, які не можуть бути судовими експертами Стаття 12. Обов'язки судового експерта Стаття 13. Права судового експерта Стаття 14. Відповідальність судового експерта
Розділ III та Фінансове організаційне забезпечення судово-експертної діяльності	Стаття 15. Фінансування судово-експертної діяльності Стаття 16. Атестація судового експерта Стаття 17. Експертно-кваліфікаційні комісії Стаття 18. Оплата праці та соціальний захист судових експертів Стаття 19. Охорона державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи Стаття 20. Інформаційне забезпечення Стаття 21. Кадрове забезпечення
Розділ IV Міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи	Стаття 22. Проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави Стаття 23. Залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз Стаття 24. Міжнародне наукове співробітництво

2) господарське законодавство, яке включає нормативно-правові акти загальної сфери дії, що регулюють господарську діяльність в цілому і функціонування окремих господарюючих суб'єктів;

3) підзаконні нормативні акти : постанови Національного банку

України, розпорядження Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, рішення Міністерства юстиції України та ін.;

4) внутрішні стандарти експертної діяльності, які розробляються науково-дослідними інститутами судових експертиз, незалежними недержавними експертними установами, одноособовими експертами.

В подальшому доцільно представити поділ нормативних актів, що регулюють економічну експертизу за юридичною силою:

1) закони - нормативні акти, прийняті вищим органом державної влади або шляхом безпосереднього волевиявлення населення(референдуму), який регулює найважливіші відносини та має найвищу юридичну силу щодо актів вищих державних органів і громадських організацій;

2) підзаконні нормативні акти, які включають нормативні документи компетентних органів, видані на основі закону у відповідності з основними положеннями і спрямовані на його виконання.

Аналіз прийнятих за останні роки нормативних документів свідчить про те, що система нормативно-правового регулювання економічної експертизи в Україні набула багаторівневого характеру (рис.3).

Найвищим і єдиним для всіх сфер діяльності в Україні є конституційний рівень, який передбачає регулювання відносин у сфері підприємницької діяльності на основі єдиного нормативно-правового акту – Конституції України – акта, що має найвищу юридичну силу.

Конституція України встановлює загальні принципи здійснення підприємницької діяльності. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Це означає, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України не повинні суперечити їй.

Законодавчий рівень включає Закон України «Про судову експертизу» [8].

Рис. 3. Система нормативно-правового регулювання економічної експертизи в Україні

Разом з тим, в Україні склалася така ситуація, що деякі питання економічної експертизи регулюються Кримінальним, Кримінальним процесуальним, Цивільним і Господарським кодексами України та іншими законами.

До документів, що регулюють експертну діяльність в Україні можна віднести також положення, інструкції, методичні рекомендації, програми тощо.

У систему нормативно-правового забезпечення економічної експертизи операцій з нематеріальними активами відносяться також нормативно-правові акти, які регулюють порядок ведення обліку нематеріальних активів відповідно. До таких документів відноситься насамперед Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [7].

Крім того, значну увагу слід приділити ПСБО 8 «Нематеріальні активи», яке визначає методологічні засади формування у бухгалтерському

обліку інформації про нематеріальні активи і незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи та розкриття інформації про них у фінансовій звітності [20].

При цьому норми цього ПСБО 8 застосовуються підприємствами, організаціями та іншими юридичними особами усіх форм власності (крім бюджетних установ та підприємств, які відповідно до законодавства складають фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності).

Крім вище представлених нормативних документів до нормативно-правової бази, яка регулює процес проведення економічних експертиз в Україні, в т.ч. таких об'єктів як нематеріальні активи слід віднести наступні:

1) Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [7];

2) Інструкція про порядок відображення в бухгалтерському обліку операцій зі списання нематеріальних активів за рішенням керівництва суб'єкта господарювання або у зв'язку з їх нестачею (псуванням);

3) Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [9];

4) Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку нематеріальних активів [12];

5) Наказ Мінфіну «Про затвердження типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів» [15];

6) Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [16];

7) Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [17];

8) Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань [21].

9) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [19].

3. Фактографічне забезпечення економічної експертизи операцій з нематеріальними активами

Особливою ознакою нематеріальних активів є відсутність матеріальної форми. Тому важливе значення набуває документ, що ідентифікує нематеріальні активи, тобто підтверджує існування об'єкту нематеріальних активів.

Документальне оформлення надходження нематеріальних активів залежить від того, створені вони силами підприємства чи придбані у інших юридичних або фізичних осіб.

У листі Міністерства фінансів України від 11.04.2006 р. №31-34000-10-10/7377 зазначено, що визнання об'єкта нематеріальних активів здійснюється на підставі оформленого первинного документа, що містить його найменування, характеристику (опис), порядок і строк його корисного використання, первісну вартість, дату придбання, підписи осіб, що прийняли об'єкт нематеріальних активів, які повинні перевірити обґрунтованість оприбуткування його, тобто наявність документів (довідок), що описують сам об'єкт або порядок його використання.

В даний час затверджено перелік типових форм для первинного обліку об'єктів нематеріальних активів та порядок їх застосування, до яких слід віднести такі як:

- НА-1 «Акт введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»;
- НА-2 «Інвентарна картка обліку об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»;
- НА-3 «Акт вибуття (ліквідації) об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»;
- НА-4 «Інвентаризаційний опис об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів» [2, 4, 11, 25, 26].

Ці форми первинного обліку, можуть застосовуватися і для інших видів НМА «із зазначенням у цьому разі назви і реквізитів форми щодо нематеріальних активів».

Важливою проблемою, яку необхідно вирішувати в процесі організації обліку нематеріальних активів, є вибір бланків форм первинних документів. Зазвичай, для ведення обліку господарських операцій щодо нематеріальних активів використовують типові міжвідомчі форми, які затверджує Держкомстат України для обліку основних засобів, Міністерством фінансів України затверджено також реєстри для ведення обліку операцій з нематеріальними активами:

- форма № ВНА-1 «Відомість обліку нематеріальних активів» - використовується для аналітичного обліку нарахування амортизації (зносу), реєстрації надходження, вибуття, зміни вартості та інших операцій;

- відомість 4.3 аналітичного обліку нематеріальних активів - використовується для аналітичного обліку протягом звітного періоду придбання (утворення) нематеріальних активів, для відображення інформації щодо їх переоцінки, зменшення і відновлення корисності, вибуття нематеріальних активів.

Для обліку кожного об'єкта нематеріальних активів на підприємстві пропонується використовувати реєстраційну картку.

Придбання нематеріальних активів відповідно до чинного законодавства може проводитися за рахунок прибутку, отриманого від реалізації продукції, виробів, робіт, послуг, а також інших видів господарської діяльності; прибутку від цінних паперів: грошових внесків учасників; позикових коштів і інших джерел.

Чинне законодавство також визначає перелік типових форм первинного обліку об'єктів нематеріальних активів, які повинні використовуватися на підприємствах і організаціях всіх форм власності, а саме:

1. Журнал реєстрації заявок на об'єкти промислової власності

(винаходи, корисні моделі, промислові зразки). Даний журнал призначений для реєстрації всіх заявок на об'єкти інтелектуальної власності, які створені на підприємстві або організації у зв'язку з виконанням службових обов'язків або за дорученням роботодавця. Реєстрація здійснюється на день надходження в патентний або інший відділ, на який покладене виконання відповідних функцій письмового повідомлення про створений об'єкт промислової власності.

2. Журнал реєстрації використаних об'єктів промислової власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків). Реєстрації в даному журналі підлягають винаходи, корисні моделі, промислові зразки, використані у власному виробництві по власних патентах, по придбаних ліцензіях, а також винаходи і промислові зразки, використані по авторських свідоцтвах. Винахід у вигляді пристрою, матеріалу, штаму, культури кліток, корисної моделі, а також промислові зразки вважаються використаними з дати початку їх використання в продукції, що випускається. Винахід у вигляді того або іншого технологічного способу випуску продукції вважається використаним з моменту його використання у виробничому (технологічному) процесі. Винаходи, корисні моделі, промислові зразки, які визнані придатними для промислової експлуатації після експериментальної перевірки, вважаються використаними з дати передачі зразка (партії, серії), засобу в експлуатацію.

3. Заявка на раціоналізаторську пропозицію. Даний документ повинен прямувати в письмовій формі у відповідні відділи підприємства, якого торкається раціоналізаторська пропозиція. Рішення відносно визнання пропозиції раціоналізаторським або про його відхилення повинне бути прийнято в місячний строк з дня надходження заявки на раціоналізаторську пропозицію. Порядок розгляду заявки на раціоналізаторську пропозицію, а також прийняття відповідного рішення встановлюється підприємством або організацією самостійно.

4. Журнал реєстрації раціоналізаторських пропозицій. Дана форма

призначена для реєстрації заявок на раціоналізаторські пропозиції, а також використаних раціоналізаторських пропозицій.

Реєстраційні картки виписує бухгалтерія на підставі актів приймання-передачі нематеріальних активів та інших документів (свідоцтв, ліцензій тощо).

Кожна реєстраційна картка повинна мати індивідуальний номер, який присвоює бухгалтерія. Найкраще нумерацію реєстраційних карток здійснювати за порядковою системою. Для забезпечення однозначності присвоєння карткам реєстраційних номерів необхідно завести спеціальний журнал, зразок заповнення якого подано в табл. 3.

Таблиця 3

**Зразок заповнення журналу реєстрації карток обліку
нематеріальних активів**

Номер картки	Назва об'єктів нематеріальних активів	Рік, місяць	Примітка
00001	Вартість права оренди офісного приміщення	2016, лютий	х
00002	База даних "Споживачі газу"	2016, квітень	х
00003	Програмне забезпечення	2016, серпень	х

Уся сукупність реєстраційних карток повинна зберігатися в бухгалтерії у спеціальних коробках згідно з класифікацією нематеріальних активів, за окремими групами та підгрупами (класами), відповідно до підрозділів та осіб, відповідальних за їх використання.

Для забезпечення однозначності присвоєння обліковим об'єктам нематеріальних активів реєстраційних номерів необхідно з кожної класифікаційної підгрупи (класу) завести спеціальні книги. Зразок

заповнення такої книги для класу нематеріальних активів «Авторські та суміжні з ними права» подано в табл. 4.

Таблиця 4

Зразок заповнення опису реєстраційних номерів нематеріальних активів

№ з/п	Номер реєстраційної картки	Назва об'єкта нематеріальних активів	Реєстраційний номер	Відмітка про вибуття	
				дата	номер документа
1	34	Бухгалтерська програма "1С: Бухгалтерія" (остання версія)	1267780		

На підприємствах, де облік ведеться комп'ютеризовано, журнал обліку реєстраційних карток та описи реєстраційних номерів нематеріальних активів можна не заводити, а за аналогічними формами, за наявності надходження нематеріальних активів, використовувати машинограми, як слід підшивати у відповідні папки.

Узагальнений перелік фактографічної інформації для проведення економічної експертизи нематеріальних активів можна представити таким чином:

- акт приймання-передачі для обліку введення нематеріальних активів в експлуатацію;
- документи, що підтверджують створення нематеріальних активів, наприклад, кошториси витрат;
- положення (інструкції) про службові і комерційні таємниці;

- накази про віднесення конкретних об'єктів до ноу-хау;
- протоколи визначення строків корисного використання об'єктів ноу-хау;
- наказ про облікову політику підприємства;
- інвентаризаційні відомості та описи;
- відомість нарахування амортизації;
- реєстри аналітичного і синтетичного обліку до рахунків 12 «Нематеріальні активи», 133 «Накопичена амортизація нематеріальних активів», 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками», 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками».

4. Методика синтетичного обліку нематеріальних активів

Насамперед слід зауважити, що основними завданнями експертного дослідження операцій з нематеріальними активами є такі як:

- відповідність бухгалтерського обліку нематеріальних активів П(с)БО 8 «Нематеріальні активи» та 19 «Об'єднання підприємств»;
- правильність визнання необоротних активів активом;
- пооб'єктний облік активів;
- правильність встановлення термінів корисного використання методів нарахування амортизації;
- правильність вилучення зі складу активів;
- визначення первинної вартості залежно від способу отримання нематеріальних активів;

- відокремлення досліджень та розробок для визнання нематеріальних активів;
- збільшення первинної вартості на суму витрат з поліпшення об'єкта;
- вибуття нематеріальних активів [5, 6, 22, 23].

Виходячи із вище представлених завдань, у ході проведення економічної експертизи нематеріальних активів експерту доцільно проекспертувати методику їх синтетичного та аналітичного обліку, яка виступить в подальшому інформаційною базою такої експертизи.

Таблиця 5

Групи обліку нематеріальних активів

Субрахунок синтетичного обліку	Вид (група обліку) НМА	Приклади НМА, що можуть входити до групи обліку
121	Права користування природними ресурсами	Право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище
122	Права користування майном	Право користування земельною ділянкою відповідно до земельного законодавства, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо
123	Права на комерційні позначення	Права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні найменування тощо
124	Права на об'єкти промислової власності	Право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, комерційні таємниці, у тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо
125	Авторське право та суміжні з ним права	Право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо
127	Інші НМА	Право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо

В подальшому детальніше зупинимося на розкритті методики обліку нематеріальних активів.

Для обліку нематеріальних активів призначено рахунок синтетичного обліку 12 «Нематеріальні активи», який на сьогодні має шість субрахунків, призначених для організації їх обліку за відповідними групами (табл.5). Цей рахунок є активним, балансовим, призначений для обліку господарських засобів [10].

Надходження нематеріальних активів на підприємство може відбуватися наступними шляхами:

1. Придбання нематеріальних активів:

- за грошові кошти;
- шляхом бартерного обміну (як в обмін на подібні, так і в обмін на неподібні активи).

2. Отримання нематеріальних активів як внеску замовника до статутного фонду підприємства.

3. Самостійне виготовлення об'єкта нематеріальних активів.

4. Безкоштовне отримання об'єкта нематеріальних активів.

За дебетом рахунка 12 відображаються придбання або отримання внаслідок розробки (від інших фізичних або юридичних осіб) нематеріальних активів, які обліковуються за первісною вартістю, та сума дооцінки таких активів. За кредитом рахунка 12 відображається вибуття нематеріальних активів внаслідок продажу, безоплатної передачі або неможливості отримання підприємством надалі економічних вигід від його використання та сума уцінки нематеріальних активів [10].

Процес придбання нематеріальних активів за грошові кошти і відображення їх в системі обліку покажемо на такому прикладі 1 (табл.6).

Приклад 1. Підприємство придбало право на використання торгової марки, сплативши за нього 1800 грн. (ПДВ - 300 грн). Крім того, підприємство понесло витрати на юридичне оформлення даного права в сумі 480 грн. (ПДВ - 80 грн.).

Кореспонденція рахунків з наведених операцій

№ п/п	Зміст господарської операції	Кореспондуючі рахунки		Сума, грн.
		Дебет	Кредит	
1	Здійснено оплату за торгову марку	37 "Розрахунки з різними дебіторами"	31 "Рахунки в банках"	1800
2	Включено суму ПДВ до податкового кредиту	641 "Розрахунки за податками"	644 "Податковий кредит"	300
3	Оприбутковано право на торгову марку	154 "Придбання (створення) нематеріальних активів"	37 "Розрахунки з різними дебіторами"	1500
		12 "Нематеріальні активи"(по субрахунках)	154 "Придбання (створення) нематеріальних активів"	1500
4	Відображено податкові розрахунки з ПДВ	644 "Податковий кредит"	37 „Розрахунки з різними дебіторами”	300
5	Отримано юридичні послуги з оформлення права на торгову марку, які збільшують балансову вартість нематеріального активу	154 "Придбання (створення) нематеріальних активів"	631 "Розрахунки з вітчизняними постачальниками"	300
		123 "Права на знаки для товарів і послуг"	154 "Придбання (створення) нематеріальних активів"	300
6	Здійснено оплату за юридичні послуги	631 "Розрахунки з вітчизняними постачальниками"	311 "Поточні рахунки в національній валюті"	480

Для організації обліку витрат підприємства на придбання нематеріальних активів або їх створення власними силами призначено

субрахунок 154 «Придбання (створення) нематеріальних активів» рахунка синтетичного обліку 15 «Капітальні інвестиції». За дебетом цього субрахунка відображається збільшення зазначених витрат на придбання або створення нематеріальних активів, за кредитом — їх зменшення (введення в дію, прийняття в експлуатацію тощо) [14].

Нематеріальні активи можуть надходити на підприємство шляхом безоплатного їх отримання. У бухгалтерському обліку вартість безоплатного отримання об'єктів, нематеріальних активів відображається за дебетом рахунка 12 „Нематеріальні активи” та кредитом рахунка 42 „Додатковий капітал” субрахунок 4 „Безоплатно одержані необоротні активи”.

Реалізація права власності на нематеріальні активи може здійснюватися наступними шляхами:

1. Реалізація нематеріальних активів (з переходом права власності на них).
2. Реалізація права на користування або розпорядження нематеріальними активами (без переходу права власності на самі нематеріальні активи).
3. Здійснення фінансових вкладень нематеріальними активами до статутного капіталу інших підприємств.
4. Безкоштовна передача об'єкта нематеріальних активів.
5. Ліквідація об'єкта нематеріальних активів з ініціативи власника.
6. Нестача нематеріальних активів, виявлена при інвентаризації.

Порядок відображення в обліку операцій з реалізації нематеріальних активів та реалізації права на користування нематеріальними активами дано у табл.7.

Згідно з п. 27 П(С)БО 8, метод амортизації нематеріального активу підприємство обирає самостійно виходячи з умов отримання майбутніх економічних вигід, а розрахунок амортизації при застосуванні відповідних методів нарахування здійснює згідно з П(С)БО 7 [19, 20].

Типова кореспонденція з обліку реалізації нематеріальних активів та реалізації права на користування нематеріальними активами [10, 14]

Зміст операції	Кореспонденція рахунків	
	Д-т	К-т
Відображається момент реалізації комп'ютерної програми	361 „Розрахунки з вітчизняними покупцями”	742 „Дохід від реалізації необоротних активів”
Відображається податкове зобов'язання з ПДВ	742	641 „Розрахунки за податками”
Відображається списання раніше нарахованої амортизації	133 „Знос нематеріальних активів”	12 „Нематеріальні активи”
Відображається списання балансової вартості комп'ютерної програми	972 „Собівартість реалізованих необоротних активів”	12 „Нематеріальні активи”
Відображається отримання оплати від покупця	311 „Поточні рахунки в національній валюті”	361 „Розрахунки з вітчизняними покупцями”
Відображається отримання щомісячної суми роялті	311 „Поточні рахунки в національній валюті”	377 „Розрахунки з іншими дебіторами”
Відображається реалізація права на використання торгової марки	377	746 „Інші доходи від звичайної діяльності”
Відображається податкове зобов'язання з ПДВ	746	641 „Розрахунки за податками”

До методів нарахування амортизації нематеріальних активів відносяться такі як: прямолінійний; зменшення залишкової вартості; прискореного зменшення залишкової вартості; кумулятивний; виробничий.

Синтетичний облік нарахування амортизації нематеріальних активів ведеться за кредитом субрахунка 133 «Накопичена амортизація нематеріальних активів».

При цьому слід зазначити, що нарахування амортизації нематеріальних активів (крім права постійного користування земельною ділянкою) здійснюється протягом строку їх корисного використання, який встановлюється підприємством/установою (у розпорядчому акті) при визнанні цього об'єкта активом (при зарахуванні на баланс).

При визначенні строку корисного використання об'єкта нематеріальних активів слід ураховувати:

- строки корисного використання подібних активів;
- моральний знос, що передбачається;
- правові або інші подібні обмеження щодо строків його використання;
- очікуваний спосіб використання нематеріального активу підприємством/установою;
- залежність строку корисного використання нематеріального активу від строку корисного використання інших активів підприємства/установи.

Для нарахування амортизації нематеріальних активів підприємство може застосовувати строки їх корисного використання, встановлені податковим законодавством.

Метод амортизації нематеріального активу обирається підприємством/установою самостійно, виходячи з умов отримання майбутніх економічних вигод. Якщо такі умови визначити неможливо, то амортизація нараховується із застосуванням прямолінійного методу. Розрахунок амортизації при застосуванні відповідних методів нарахування здійснюється згідно з Положенням (стандарту) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби"[19].

Нарахування амортизації при застосуванні виробничого методу починається з дати, що настає за датою уведення об'єкта нематеріального активу у господарський оборот.

Нарахування амортизації припиняється, починаючи з місяця,

наступного за місяцем вибуття нематеріального активу.

Амортизація нематеріального активу нараховується, виходячи з нового методу нарахування амортизації і строку використання, починаючи з місяця, наступного за місяцем змін.

Фінансовий результат від вибуття об'єктів нематеріальних активів визначається як різниця між доходом від вибуття (за вирахуванням непрямих податків і витрат, пов'язаних з вибуттям) та їх залишковою вартістю. Регістри аналітичного обліку нематеріальних активів, що вибули, додаються до документів, якими оформлені факти вибуття цих об'єктів.

Нарахування амортизації нематеріальних активів має безумовно велике позитивне значення, але хочеться зауважити, що при розробці характеристик методів доцільно було б врахувати цінний зарубіжний досвід у цьому плані. Так, наприклад, при застосуванні методу прискореного зменшення залишкової вартості П(С)БО 7 рекомендує використовувати подвоєну норму амортизації [19].

В бухгалтерському обліку амортизація нематеріальних активів відображається наступними бухгалтерськими проведеннями:

Дт 133 “Накопичена амортизація нематеріальних активів”

Кт 12 “Нематеріальні активи”.

ВИСНОВКИ

Інформація – це відомості про події, процеси, які відбуваються у господарській діяльності людей, природі і суспільстві. Завданням інформаційного забезпечення є інформування учасників економічної експертизи про стан досліджуваних об'єктів, їх функціонування і відповідність нормативно-правовим актам у господарському механізмі підприємства. У свою чергу, зростання обсягів економічної інформації ускладнює методика економічної експертизи.

За змістом інформаційне забезпечення економічної експертизи класифікується на законодавчо-нормативну базу і фактографічну інформацію. Такий поділ спрямований на всестороннє інформування експертів у ході проведення експертних перевірок про стан і зміни у функціонуванні об'єктів експертного дослідження.

У курсовій роботі нам вдалося представити нормативно-правову базу регулювання економічної експертизи операцій з нематеріальними активами підприємства в Україні і її фактографічне забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голенко О. Нематеріальні активи / Голенко О. // Податки та бухгалтерський облік. – 2008. - № 40. -С. 28-33.
2. Грачова Р.Облік нематеріальних активів за МСФЗ і П(С)БО / Грачова Р. // Дебет-кредит.- 2008. - №43. – С.10-13.
3. Гриньов Б. Нематеріальні активи - проблеми вартісної оцінки / Гриньов Б. // Україна-Бізнес. -2008. - № 5.-С. 18-25.
4. Гудзь Н.В. Бухгалтерський облік : навчальний посібник [Текст] /Н.В.Гудзь, П.Н.Денчук, Р.В.Романів. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. - 424с.
5. Гуцаленко Л.В. Судово-бухгалтерська експертиза : навч.посібник / Л.В.Гуцаленко, Л.Г.Михальчишина, В.М.Сидорчук, І.К.Пентюх. – К.:Центр учбової літератури, 2011. – 352с.
6. [Дікань Л.В.](#) Судово-економічна експертиза : навч. посіб. / Л.В.Дікань, В.Д.Понікаров, О.В.Кожушко. - Харків : ХНЕУ, 2014. - 431с.
7. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996 – XIУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.rada.gov.ua>
8. Інструкція про порядок відображення в бухгалтерському обліку операцій зі списання нематеріальних активів за рішенням керівництва суб'єкта господарювання або у зв'язку з їх нестачею (псуванням).- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.rada.gov.ua>.
9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України №53/5 від 08.10.1998р. (у редакції наказу Міністерства юстиції України №1350/5 від 27.07.2015р.).
- 10.Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Мінфіну від 30.11.99р. №291. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.rada.gov.ua>.

- 11.Крупка Я.Д. Фінансовий облік : підручник [Текст] / Крупка Я.Д., Задорожний З.В., Микитюк Н.Я. [та ін.]. – Т.: «Економічна думка», 2014.– 418с.
- 12.Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку нематеріальних активів, затверджені наказом Мінфіну від 16.11.2009 р. №1327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).
- 13.Мумінова-Савіна Г.Г. Судово-бухгалтерська експертиза : навчальний посібник / Г.Г.Мумінова-Савіна.-К.: КНЕУ, 2003.-202с.
- 14.Наказ Мінфіну України «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку» № 291 від 30.11.99р. і Інструкція по його використанню. [Електронний ресурс].– Режим доступу .- [http:// zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0892-99](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0892-99).
- 15.Наказ Мінфіну від 22.11.2004 р. №732 «Про затвердження типових форм первинного обліку об’єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).
- 16.Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені Наказом Міністерства юстиції України №53/5 від 08.10.1998р. (у редакції наказу Міністерства юстиції України №1350/5 від 27.07.2015р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).
- 17.Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 7.02.2013р. №73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).
- 18.Податковий кодекс України від 2.12.2010р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.rada.gov.ua>.
- 19.Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).

20. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
21. Положення про інвентаризацію активів та зобов’язань, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014р. №879 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
22. Понікаров В.Д. Судово-економічна експертиза : навч. посібник / В.Д.Понікаров, С.М.Попова, Л.М.Попова. - К. : Центр учбової літератури, 2008. – 271с.
23. Рудницький В.С. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень : навчальний посібник / Рудницький В.С., Бруханський Р.Ф., Хомин П.Я. - К.: ВД «Професіонал», 2004.-304с.
24. Савченко Л.І. Судово-бухгалтерська експертиза / Л.І.Савченко. – К.:КНТЕУ, 2001. – 166с.
25. Турецький А.М. Особенности бухгалтерского учета нематериальных активов / Турецький А.М. // Все о бухгалтерском учете. – 2008. - № 10. – С. 5-6.
26. Шарманська В.М. Первинна документація і реєстри бухгалтерського обліку: [навч.посібник] / В.М. Шарманська. - К.: Знання – Прес, 2003.- 268 с.
27. Шестерняк В.В. Юридичні аспекти визнання права власності на нематеріальні активи підприємства / Шестерняк В.В. // Економіка. Фінанси. Право. - 2007.-№2.-С.9-15.